

GESPREK MET OSCAR¹

Antwerpen, 6 mei 2006

Ja, ik las, omdat ik je wou vragen over hoe taal werkt, maar ik las in je 'Sensaties' dat je eigenlijk als schrijver voortdurend om je mening wordt gevraagd, maar dat je op dit – dat je eigenlijk een beetje klaar bent met dingen vinden. 'ik vind niets in het algemeen, vroeger wel, toen vond ik van alles, in het algemeen en in het bijzonder, mijn meningen schreeuwde ik uit, ik kon ze niet eens op een normale toon uitspreken'². Maar, als ik je nou zo vraag naar hoe taal werkt dan wil je daar wel je mening over laten gaan?

Ja, ik denk dat, dat ik daarover kan praten zonder een mening te formuleren. 't Is iedere keer – ja, een mening is, is voor mij iets wat... Een antwoord op de vraag die jij mij gaat stellen over taal en vertaling dat, dat loopt buiten meningen om. Dat, dat is het zoeken naar een antwoord en dat is niet een, een, het formuleren van een mening. En verder is het niet iets wat vastligt, maar voortdurend verandert. De vraag naar taal die stelt zich iedere dag. En die moet

1. De dansvoorstelling is *Walking Oscar* van Thomas Hauert/ZOO, première 6 mei 2006, Brussel. Tour door Europa in seizoen 2006/2007.

De citaten over de dansvoorstelling komen uit een tekst van Oscar van den Boogaard voorgelezen voor de VPRO-radio, in *De Avonden*, 8 mei 2006. Verdere citaten uit Oscar van den Boogaard's autobiografische publicaties *Sensaties* (Amsterdam, 2000) en *Inspiration point* (Amsterdam, 2004).

2. *Sensaties*, p 150

je ook iedere dag stellen, anders... Of, die wil mij ook iedere dag stellen, want dat is voor mij de essentie van het schrijven, dat ik me, dat ik me in iedere zin ook afvraag waarom ik schrijf, en wat ik wil vertellen en wat taal is, en hoe een mens met een ander zou kunnen communiceren. Dat zit er allemaal voortdurend in. Net zoals religieuze vragen, die moet je, of, die stel ik me ook iedere dag. De vraag naar de betekenis van, van, van de wereld of van het leven – dat, dat heeft niets met mening te maken, maar dat is iets wat ik me voortdurend afvraag, dat is een voortdurende dialoog die ik met mezelf heb. Dus dat is een levend onderwerp. En meningen zijn voor mij echt dode dingen, dat zijn formuleringen waar alles vervolgens ophoudt, omdat je een mening hebt geformuleerd dan heb je het dichtgemaakt.

Ja. Dus het gaat juist over het zoeken naar het antwoord, niet om het geven ervan.

Ja.

Dan, ja, ik refereer net aan iets, woorden, die je op papier gezet hebt – want dat, ja dat doe je, je bent schrijver – maar, op het moment dat je die woorden op papier zet dan laat je ze in zekere zin ook los, en dan kan iedereen ze inpassen in zijn eigen plan, zoals ik nu, zoals ik nu deed, hoe, hoe is dat? Zijn die woorden nog van jou en hebben ze nog iets te maken met jou, gaan ze nog over jou?

Ah, ze, ja die woorden die gaan over, over zichzelf. Ik heb niet het idee dat het met mij verbonden is, ik schrijf de dingen op als ze los van mij zijn. En, ik heb ook niet de behoefte om mijzelf op te schrijven, maar om, om de taal het werk te laten doen. Dus de taal die bestaat zonder mij, en is zo transparant geworden dat het door heel veel verschillende lezers op hun eigen manier kan worden opgevat, denk ik. En, schrijven heeft voor mij vooral met, ja met ritme te maken, en met een soort open begrippen te gebruiken die meer betekenissen in zich kunnen dragen. En, ik bedoel dan niet dat ik cryptisch schrijf, maar wel dat ik open schrijf.

Dus, ja, een soort transparantie te proberen te bereiken in taal, dat is wel belangrijk. En ik denk ook dat dat is wat, wat taal tot literatuur maakt. Dat het los is eigenlijk van de maker. Dat is wel, op dat moment wordt het ook literatuur denk ik. Dat is ook het verschil tussen een kindertekening en een en een, en een en een naïef werk van een beeldend kunstenaar. Waarom is het één kunst en het ander niet? Ja.

En de, maar de, dat is dan geen, geen bezwaar dat je gewoon je, je eigen leven en waarnemingen kun je als materiaal gebruiken... Want je hebt het ergens ook over een verta- of, over, in, in dat radio-interview over je toneelstuk over wat je schrijft als een vertaling wat er wat er in je hoofd zit – maar dan is het wel een vertaling waar er in zekere zin iets nieuws gemaakt wordt, ook – maar dat is natuurlijk in elke vertaling.

Ja, het is een, het is een... ik schrijf niet over de dingen – kijk je kunt denken in taal, maar ik, ik denk dat ik... ik denk in beelden, dus voor mij is taal altijd een vertaling van die beelden, ik

ben een, in die zin voel ik me meer een beeldend kunstenaar, omdat ik meer met vormen bezig ben, ben, en met structuren die niet noodzakelijkerwijs uit woorden bestaan. Dus taal is voor mij altijd een vertaling van een beeld. Ik ga ook met heel weinig schrijvers om en dat, en en eigenlijk alleen maar met beeldend kunstenaars, dat heeft daar denk ik mee te maken, dat ik me... Ja, ik denk dat de meeste schrijvers geen beeldend kunstenaars zijn, dat ze, dat ze werkelijk, ja, dat taal voor hen ook de vorm is waarin ze de wereld waarnemen, ik merk dat en, ja, ik voel me dan buiten spel gezet omdat ik niet kan delen met ze wat, wat, wat me werkelijk interesseert en dat zijn de beelden.

Dus het praten over dingen, daar gaat het mij om. Dus, dus niet het praten over taal maar het praten over de dingen buiten de taal om. Of, dus, waardoor, waardoor iedere formulering een interpretatie wordt van een beeld. En...

Waarom maak je geen beelden, dan?

Ja, ik, ik wil het wel graag met zoveel woorden formuleren wat ik, het beeld dat ik in me draag of het beeld dat me fascineert. Ik heb... Taal is... Taal kan de dingen wel heel expliciet maken. Ook al heb ik net verteld dat, dat het heel veel betekenissen in zich kan dragen wat ik maak, maar ik vind het toch een vorm van heel expliciet, en, ik heb—

Het is minder vrij dan het beeld.

Ja, en tegelijkertijd is het, is het... ja... het kan iemand heel erg sturen en je kunt een lezer denk ik heel erg bij de hand nemen. En ik denk dat ik dat graag wil. Ik denk dat als ik een beeld zou maken dat ik, dat ik meteen een tekst erover — over dat beeld zou schrijven, omdat ik wil dat mensen het een beetje zo zien zoals ik het bedoel. Dus taal is denk ik gewoon mijn medium.

Ja. Want in taal, je wilt — met taal kun je de paaltjes uitzetten die je...

Ja. Maar tegelijkertijd is taal verwarrend,

omdat iedereen taal spreekt en taal is iets heel democratisch: ik schrijf in de Nederlandse taal en de meeste Nederlanders kunnen Nederlands lezen. En dan ontstaat er een soort verwarring, omdat mijn taal niet noodzakelijkerwijs de taal is die mensen zelf gebruiken. Ik bedoel, ik wil die taal tegelijkertijd ook een andere taal laten zijn. Maar toch zoek ik die verwarring blijkbaar op. Ik wil iets maken wat in principe iedereen kan lezen. En tegelijkertijd ben ik op zoek naar die ene lezer die het vermogen heeft om mijn taal in abstracto te benaderen, of als, als iets beeldends... Het betekent in ieder geval dat ik vaak in situaties ben, waarin ik het gevoel heb niet te communiceren. Bijvoorbeeld, ja als je romans publiceert dan, ja dan loop je het risico dat iedereen je kan lezen en dat, dat was ook wat ik wilde, maar als ik bijvoorbeeld voor veertig huisvrouwen een lezing geef, dan, ja, moet jezelf enorm reduceren om, om iets te vertellen wat ze aanspreekt. En ik heb niets tegen huisvrouwen maar ik, maar je begrijpt precies wat ik bedoel.

Als beeldend kunstenaar heb je te maken met

mensen die de drempel overschrijden naar, naar de galerie of de tentoonstellingsruimte. Die de verwachting hebben dat ze niet meteen kunnen bevatten wat, wat iemand heeft gemaakt. Terwijl in, in de literatuur heeft iedereen onmiddellijk een mening. En, in het begin vond ik dat moeilijk, en nu, trek ik me terug, en zoek ik geen contact op met, met mensen waarvan ik het gevoel heb dat er geen interessante gesprekken kunnen ontstaan. Dat is voor mij ook een reden om, om niet in Nederland te wonen bijvoorbeeld, en om altijd in een taalgebied te willen zitten waar ik een buitenstaander ben, om niet die verwarring te voelen tussen het dagelijkse leven en de dagelijkse taal en de taal waarin ik werk.

Maar je kiest ook in, in je vorm voor een... in de zin van ik bedoel je schrijft romans, en je noemt jezelf romanschrijver... in zekere zin helpt dat natuurlijk ook mee, nog meer, dat mensen de verwachting hebben dat ze... ja, in die zin denk ik doe je dan inderdaad op z'n democratisch aan literatuur, in die zin. Want je kunt natuurlijk ook jezelf in een veel marginalere positie brengen door... het experi-

ment en het her-, ik bedoel je werk is niet in die zin hermetisch in de zin dat het niet onbena- onderbena-, het maakt het ook juist heel benaderbaar.

Ja, maar ik wil ook absoluut geen marginale schrijver zijn, of een schrijver in de marge, ik wil het echt juist hebben over algemeen menselijke dingen. En de mens is mijn lezer, dus... Dat is wel het gebied waar ik, waarin ik iets wil doen. Dat klopt wel. Maar tegelijkertijd wil ik iets maken wat ongrijpbaar is. Dus ik presenteer me als benaderbaar, maar intussen zitten er allerlei adertjes onder het gras en gaat het om iets onbegrijpelijks. En langzamerhand denk ik dat lezers dat ook wel weten. Dus dat, dat, dat veel lezers ook zijn afgehaakt. En anderen juist misschien wel toenadering hebben gezocht, maar, ja...

Ik heb een soort idee van mijn ideale lezer, en ik denk dat mijn ideale lezer, dat zijn de mensen die ik weleens tegen kom, waar ik dan ook ben. Ja, gevoelige intelligente mensen, die... ja, die eigenlijk zo ver staan als waar ik sta. Ik denk dat ik dingen maak voor mensen die, die die, die

daar zijn waar ik ben. En niet zozeer bijvoorbeeld voor mensen van zestien, of voor bejaarden, of voor doelgroepen die ik niet ken. Mijn ideale lezer, dat zijn toch mijn beste vrienden, voor voor hen maak ik mijn boeken, en ik schrijf verder ook de boeken die ik graag zelf zou willen lezen, dus de boeken die precies gaan over wat me op dit moment bezig houdt.

Ja dat is wel, wel, ik vind het wel heel leuk dat je juist inderdaad in die niet-, ik bedoel dat je boeken gewoon wel duidelijk traditionele ro-, literatuurvormen, maar dat je jezelf niet presenteert als iemand binnen die wereld. En dat inderdaad zoals je... want dat is voor mij dan echt zo een beetje het schrikbeeld van de Nederlandse schrijver, of zo, juist omdat Nederland zo'n klein land is en dan ook nog als je in Nederland als schrijver presenteert, tussen andere schrijvers dingen maakt, of zo.

Ja, kijk, schrijvers zijn natuurlijk ook een be-roepsgroep. En dat is wel, ja, dat is, dat is – daar kan ik, zou ik me nooit mee kunnen verzoenen, met het idee dat ik een beroep uitoefen of dat

ik collega's heb: iemand is voor mij een collega op het moment dat ie, ja, op een, op een zelfde manier naar, naar de dingen kijkt als ik. En die collega's, ja, dat kunnen allerlei mensen zijn. Het gaat mij mij meer om collega in de gevoeligheid dan dan collega in het uiteindelijke resultaat of waar het wordt verkocht of wat voor label er op wordt geplakt.

Ja in die zin, wat je eerder al zei: het is echt een medium dat je kiest omdat je het gevoel hebt dat je hier het meest mee uit de voeten kan.

Ja. En verder waren het geen keuzes; dat is vanzelf gegaan.

Ik zou graag ook even 't hebben over de dansvoorstelling die je hebt gemaakt. Ik heb geluisterd op de VPRO-radio naar wat je daarover zei in de audio-post. Dat vond ik heel erg mooi. Ook omdat ik het gevoel had dat het ging over dingen die me, ja die mij ook bezig houden. En, ja eigenlijk wat een

beetje de kern had, is dat je daarin heel erg op zoek gaat – zoals wat je zegt wat je elke dag doet – maar naar wat, wat taal is. Dus je zegt: ik had het idee om de essentie van taal zichtbaar te maken, maar dan – dat je ervoor kiest – door, door die taal als vorm te presenteren. Dat is iets wat je normaal gesproken meestal niet, niet één-op-één doet, toch?

Nou ik zoek, ik zoek wel in mijn werk naar een stijl waarbinnen ik het zo kan presenteren. Ik vertel geen chronologische verhalen: ik ga nooit in de, de lineaire structuur hangen, waardoor je eigenlijk gedwongen bent na B C te zeggen; ik voel me dan heel onvrij, dus dan is er een witregel en is er weer een andere gedachte, ik probeer wel iedere keer intensiteiten naast elkaar te presenteren zonder dat het een, aan een soort verwachtingspatroon voldoet. Zo'n, zo'n mens wil ik ook niet zijn in het dagelijks leven: ik wil – ik ben zo teleurgesteld in veel mensen omdat ze gewoon alleen maar doen zoals ze ooit besloten hebben dat ze de rest van hun leven zouden doen: dus die geijkte paden, die gehoorzaamheid. Ik, ik, ik kan daar wel, ik word daar verdrietig van omdat,

omdat 't, omdat ik er ook niet in geloof, omdat ik denk dat ze zich hebben afgezet. Of dat ze zich hebben uitgezet, dat ze de uit-knop hebben aangedaan of de automatische piloot. En dat, dat zie je in zoveel dingen, en de wereld is zo opgebouwd en de politiek functioneert ook zo in de ABC-structuur en... ja. Maar, ik weet niet of dit een antwoord op jouw vraag is.

Nou in zekere zin... Ja 't, ik heb, ik had 't idee als je zegt 'ik had het idee de essentie van taal zichtbaar te maken door de taal als vorm te presenteren' dat je voor jezelf die vraag, die voor jou zo'n kernvraag ook is in je bezigheden, expliciteert op een bepaalde manier.

Ja. Ja ik, ik bedoelde denk ik de presentatie als vorm omdat de dansers het als een vorm zouden – of als een ruimte zouden opvatten waarin ze hun eigen vorm konden bedenken. Dus taal die een voorzet geeft tot een volgende interpretatie of tot een nieuwe vorm.

En de tekst van de voorstelling, het gaat ook

over vorm. Het gaat ook over de vorm die mensen kunnen aannemen: wat, wat wat samenwerking is, wat vriendschap is, wat samen op de wereld zijn betekent. Maar, ook hiervan heb ik niet het gevoel dat dit het antwoord op jouw vraag is. [lacht]

'Het is alsof we met elkaar gesproken hebben terwijl we eigenlijk helemaal niet uit onze woorden kwamen. We spraken haperend, zinnen beginnend, niet afmakend, op een andere manier proberen, steeds anders en opnieuw, intussen wisselend van Engels naar Frans naar Nederlands. We spraken met onze handen en ogen, en ook al werd niets geformuleerd, het was toch heel precies, want waar we mee bezig zijn gaat om die bereidwilligheid en ook die onmogelijkheid te formuleren. Eigenlijk was er gezegd wat niet gezegd kan worden, niet door het te zeggen, maar door het niet te zeggen. Nee, niet door het niet te zeggen, maar door het te proberen te zeggen maar er niet in te slagen. Door er naar te wijzen, en het misschien een moment aan te raken, maar het niet vast te pakken, want als je ongrijpbare dingen vastpakt, zijn ze dood.'

Ja. Ja, zo is het. Ja zo, zo is het. Ik kan het niet beter formuleren dan zo. Het is... Maar dat geldt niet voor deze samenwerking alleen: zo zie ik überhaupt ieder contact en iedere formulering.

Ja want daar ging het, daar ging de voorstelling over, ook, in zekere zin.

Ja. En die voorstelling is, is daarin geslaagd. De voorstelling is geslaagd omdat het een samenwerking was, en omdat mensen daar maanden lang aan gewerkt hebben: en het werkproces is voor mij eigenlijk waar het om gaat, omdat de voorstelling maar het laatste moment is, het gaat om, om die hele weg daarnaartoe. Maar ook in de voorstelling wordt, wordt de toeschouwer gedwongen om die samenwerking aan te gaan met de voorstelling, en weer dat zelfde werk te doen waar wij al langer mee bezig waren, namelijk: proberen te begrijpen wat het betekent, en, nou ja, al die mogelijkheden te zien. En, ja, eventueel gefrustreerd te raken omdat het niet gepresenteerd wordt als iets wat superbegrijpelijk is, maar

misschien ook gecharmeerd door het feit dat het ook tegelijk heel precies is. Ik bedoel iets kan én heel precies zijn én open zijn. En, ja...

Dat is toch waar je als kunstenaar wel naar streeft, zou je zeggen. Nou, naar streeft...

Ja dat, dat is denk ik het ultieme doel. Maar, ja, het is gewoon opvallend hoe professionele mensen naar zo'n voorstelling kijken. Er waren mensen die, die zijn gespecialiseerd in dansvoorstellingen, die hadden daar meteen een mening over. Heel veel dramaturgen die hadden er meteen een mening over. De mensen uit de, uit de theaterwereld. Ja, eigenlijk moet je – ik ben helemaal niet geïnteresseerd in meningen van mensen, ik vind het zoiets... Dan denk ik, 'kom op, doe even je best, en vertel eens een verhaal over wat je hebt gezien, in plaats van het meteen af te maken met een mening'. Echt, er zou een bord 'verboden meningen' moeten hangen in theaters. Want dan begint het pas, want het maakt helemaal niet uit wat je er van vind, maar, ja, wel wat je hebt gezien.

Wat je hebt gezien, ja. Wat ik heel mooi vond is wat je zei over de dansers, dat je je afvraagt waar het over ging, en dat je dan zegt, de dansers: 'Ik weet niet of de dansers het zelf ook zo ervaren. Misschien hebben zij het talent een vorm een vorm te laten zonder die te psychologiseren'.

Ja. Ja dat, dat weet je niet. Ik heb, ik psychologiseer dingen denk ik, want ik... Daarom ben ik ook geen beeldend kunstenaar misschien, omdat ik wel de weg van het begrip volg op de één of andere manier. In dat, in dat he-, ondanks dat dat hele proces gaat om ongrijpbaarheid, wil ik die ongrijpbaarheid wel begrijpen.

Ja. Je wilt het toch kunnen vatten, op de één of andere manier.

Ja. En een taal vinden waarin je, waarin je het én vat én onbegrijpelijk laat, maar waarin je dat zoeken formuleert. Want, ik formuleer geen meningen, maar ik, ik ja...

Je wilt toch in een of andere manier dat pogen

inzichtelijk maken, of zo.

Ja. En, en dat is voor mij vitaal schrijven, dat je, dat je het zoeken en het willen en het verlangen te begrijpen en het verlangen naar het oplossen van je eenzaamheid in het niet begrijpen van de wereld, dat je, dat je dat in, in je taal vormgeeft. Dan is het vitaal, dan leeft het, want het is inherent aan het leven. Al deze vragen zijn inherent aan hoe je kijkt naar de wereld, hoe je alleen op de wereld bent gezet, hoe je in de loop van je leven een wereldbeeld vormt, en iedere dag opnieuw. Ja, voor mij is het dan kunst en leven en existentie en, dat is dan, ja, vloeit dan samen. En dat is voor mij de hoogste vorm van, ja... of in ieder geval de vorm die ik wil. En dat is voor mij de hoogste van, nou ja, kunst mischien wel. Maar...

Maar kunst is nou bij uitstek de plek waar dat zou, zou moeten kunnen, zou je zeggen, waar je inderdaad je eigen pogen kan laten zien, juist omdat het niet gaat om, om om het geven, om om om het resultaat. Of zo.

Ja. Maar dat is het ook. Dus, ja. Ik, het is raar om af en toe het woord 'kunst' te gebruiken omdat ik... Ja, het woord wordt sowieso heel erg misbruikt. Maar toch is het woord af en toe belangrijk omdat het toch een, blijkbaar, omdat het toch aangeeft hoe verwoed de poging is en hoe hoog het ideaal uiteindelijk toch is, want het gaat wel om een ideaal. Je kunt niet zeggen van 'ah, ik doe wat ik doe'. Het gaat om een ideaal, en je probeert dat te bereiken. En dat is niet een, een lichtend kruis op een bergtop, maar het is wel, het gaat wel om een soort, een, een diafragma-instelling waarin je het gevoel hebt dat, dat, dat iets precies is wat – waarin je iets precies kunt zien zoals jij denkt dat het is.

Daar heb je de term 'kunst' voor nodig, om de intensiteit van dat streven aan te geven?

Ja.

Ik had het er met Barend over laatst, toevallig, namelijk. De term, termen als 'kunstenaar' of 'wetenschapper', eigenlijk zou je die zeggen dat je die

niet nodig zou moeten hebben, ook omdat ze zo'n gewicht hebben, en dat je zegt van ja maar het gaat om je eigen nieuwsgierigheid en je eigen streven, in zekere zin. Maar aan de andere kant moet je op gegeven moment ook denk ik juist die, die retorische kracht van zo'n term in, in kunnen of durven zetten, omdat je die term ook maakt tot wat het is, natuurlijk.

Ja. Ja, je, 't is waar je de lat hebt gelegd, en je, je moet dat ook aanraken, je moet daar over kunnen praten. Maar waarom ik ermee was opgehouden was puur omdat het begrip zo leeggemolken was en omdat ik kunstenaars geen echte kunstenaars vond. Maar wat is het alternatief op het woord kunst? Er is geen ander woord voor.

Nee, ik moet altijd meteen denken inderdaad aan, aan aan, aan de dames van middelbare leeftijd die, die, die een, die een carrière begin-, die een deeltijdopleiding doen en zich daarna kunstenaar gaan noemen, dat is toch waar het begrip voor mij heel erg, welke connotatie het heeft. Dus in die zin ben ik ook huiverachtig om het te gebruiken, ik heb me-

zelf ook nooit – ik ben tenslotte ook nog niet heel veel en heel oud – maar tijdens mijn opleiding mezelf ook nooit kunstenaar genoemd, maar je voelt dat op een bepaalde manier... juist doordat... je wilt misschien ook zo'n begrip beschermen tegen het uitgemolken bedrijf, of nou beschermen, of 't kijken of 't, je, je kunt zo'n begrip dan toch je eigen invulling geven, of laten zien van 'kijk maar, ik versta hier iets onder, en dat is dit. Ik geef mijn eigen zoektocht of mijn, mijn, mijn, het zoeken naar die, mijn fascinaties en nieuwsgierigheden wil ik onder die noemer brengen.

Ja... 't Is een beetje, 't doet me een beetje denken aan, aan – mensen die nemen het woord 'God' heel makkelijk in de mond, want iedereen heeft wel een God. Terwijl ik denk, je moet wel heel hard, en vol overtuiging, hebben nagedacht en gevoeld, en keer op keer en opnieuw en opnieuw om het woord 'God' in je mond te kunnen nemen. Dat is, dat is – dat is een hoogst eigen creatie, dat is niet iets wat je – ik bedoel, iets, iets, iets wat je, ik bedoel dat moet je in jezelf proberen te vinden. Maar de meeste mensen

krijgen dat met de paplepel ingegoten dat begrip, en die gebruiken dat te pas en te onpas. Ik bedoel je hebt de affiches hangen van de bond tegen het vloeken, dat is natuurlijk belachelijk, maar iets dergelijks zou je bijna kunnen, je kunnen voorstellen bij 'neem het woord kunst niet in de mond als je het niet in de mond kunt nemen', begrijp je? Maar dan heb je het over elitair en dan heb je het over, ja, begrippen waar ik, waar ik mijn energie niet in wil steken. Maar goed, voor jezelf moet je wel, ja, de, 'kunst' als, als doel in acht nemen. Namelijk dat, dat waarin je op je best bent en op je scherpst.

Ja.

Je zegt, wat ik mooi vind, over vorm: 'Het was een probleem dat opgelost moest worden. En zoals zo vaak bij vormproblemen tijdens een artistiek proces een kans om te formuleren waarom we eigenlijk de voorstelling maken.'

Ja.

Dus een... In die zin zijn, is een vormbeslissing, een een, zijn de... Denk je, zo soort van, denk je in in in in vormbeslissingen, en vloeit de inhoud daaruit voort of gaat dat of hoe wat hoe of gaat dat andersom en hoe, hoe is precies de relatie in dat...

Ja, ik denk, ik denk dat er – ik bedoel als je een samenwerking aangaat met mensen waarmee je echt wil samenwerken: je kunt, je kunt een vorm in je hebben of, of voor je hebben liggen waar je nog geen vorm voor hebt gevonden, of een vorm die je nog niet hebt waargenomen. Maar er zit een essentie in een samenwerking en in, in... Ik denk dat je een essentie kunt waarnemen en dat je een vorm vervolgens moet bedenken om die essentie vorm te geven, maar dat die... die essentie is er al lang. En, het gaat alleen nog maar om het vinden van de juiste vorm. Ik denk dat het zoiets is.

Dus je, je...

Soms in een werkproces denk je 'ik moet die essentie nog formuleren', maar die essentie is er

al, het gaat alleen maar om het vinden van de juiste vorm. Dus vormbeslissingen zijn eigenlijk meer, ja, het woord beslissing is een beetje een raar woord, omdat je de essentie geen – je legt niet de essentie op, maar...

Je legt 'm bloot.

Je legt 'm bloot. Dus het is een omgekeerde beweging. Het gaat denk ik over blootlegging, ja, om de ruis weg te halen, om, om eigenlijk de vorm misschien wel weg te halen waardoor de essentie overblijft. Zoiets.

Maar dan ga je dus wel van uit dat er een essentie is die je op gegeven moment vindt; want je zou ook kunnen, kunnen denken dat dat een constructie achteraf is: als je uiteindelijk met iets hebt of waar je tevreden mee bent, dat je je pogingen om het te vinden daarvoor gaat zien in het licht van dat wat er uiteindelijk is, maar dat hoeft natuurlijk niet uit elkaar voort te vloeien.

Nee... maar ik denk dat essentie geen creatie

is, maar dat je, dat je een creatie nodig hebt om die zichtbaar te maken.

Maar dan is het in zekere zin als het oplossen van een puzzel, of dan zijn je eigen, de dingen, de de vormkeuzes die je dan maakt in zekere zin alleen maar een soort van hindernissen op weg naar het einddoel.

Maar ik denk dat je zonder vorm de essentie niet kunt waarnemen: dus dat je wel een vorm nodig hebt om, om, ik bedoel je moet wel een voorstelling maken om het ergens, om het over iets wezenlijks te hebben, want anders breng je dat niet in beeld. En het is niet zo dat er maar één essentie bestaat, er zijn allerlei soorten essenties, maar bijvoorbeeld de essentie van een samenwerking tussen dansers en een schrijver met alle affiniteiten die we hebben was deze voorstelling, denk ik. Voor mij zat er geen ruis op.

Maar, ja nee, ik zit me af te vragen, ik, omdat omdat ik iets heb van ja, de hele, waar je je je kwa-

liteiten en je, en je, en je capaciteiten al naar voren komen is in dat hele proces, en dan, daar zit een ontzettende dynamiek in, in dat scheppingsproces... Dan, dan ja, het is, ja aan de ene kant kun je het zien als, als als als ruis weghalen, zo, die vormbeslissingen, maar aan de andere kant maak je ook iets met een vormbeslissing. Voor mij klinkt het nu een beetje, ja alsof je, ja, alsof alsof het maken van iets niet het maken van iets is, maar het oplossen van een puzzel of zo. Terwijl ik denk dat toch juist in die, in die, in die in die vormbeslissingen je creativiteit, in de zin van 'creatie' naar voren komt.

Nou ja, ik zou het zo, ik denk dat je, dat dat een, dat iets, iets maken is niet zozeer het oplossen van een puzzel maar misschien wel het maken van een puzzel. Het maken van een puzzel.

En die vervolgens oplossen.

En die, ja, en die kan opgelost worden ja, als je daar het vermogen toe hebt. Maar een puzzel is wel een compleet beeld, want het is toch een voorstelling, een puzzel. Maar, als je zegt het is

een puzzel maken dan klinkt het zo van, zo'n fascinatie voor iets wat opgelost moet worden. Dat klopt wel. Dat is ook heel vervelend eraan. Maar je kunt ook andere begrippen gebruiken, zoals, ja, dat een, dat een voorstelling op een, op een eerlijke manier tot stand is gekomen, in de zin van dat je, dat je de dingen niet verbergt waar je mee bezig bent. Of, of dat je trucjes uithaalt. En dat kunnen alleen de makers zelf beoordelen of ze dat doen.

Of ze trucjes hebben gedaan.

Dat kun je alleen maar voor jezelf beoordelen. Of het, of het klopt wat je doet. En ja, dat is het geheim van, dat is de eenzaamheid van de kunstenaar en ook het geheim, maar dat alleen hij kan voelen of het klopt.

Maar dat is niet in zekere zin noodzakelijk voor een werk wat een toeschouwer geslaagd acht.

Maar het gaat ook helemaal niet erom dat een toeschouwer het geslaagd vindt.

Nou ja, geslaagd, dat het voor hem...

Dat het voor hem werkt. Nee, is geen garantie, nee. Je moet er wel affiniteit mee hebben. Maar om iets te willen maken dat altijd, dat ied-, dat altijd werkt... Ja, dan ben je bezig, dan zit je, dan zit je vanuit de toeschouwer denken, dat lijkt me...

Maar je kunt dus wel liegen in de zin van dat je voor jezelf zegt dat het niet, dat je niet eerlijk bent geweest, en dat het voor de toeschouwer wel werkt.

Ja, dat gebeurt vaak. Ik bedoel, dat is het hele commerciële circuit, dat is een leugen. En het werkt, en daar halen mensen dan hun gelijk. En daar valt ook zeker wat voor te zeggen. Maar, maar als je echt, ja, iets wil maken wat, wat gaat over waar jij vindt dat het over moet gaan, en het gaat over al die ongrijpbare dingen, en over samenwerking, en over vorm... Ja, dan moet je als makers in ieder geval eerlijk zijn in je zoektocht. En wat het publiek er van vindt dat is... ja, dat is zo onbelangrijk, dat is bijna pijnlijk, zo

onbelangrijk is dat.

Ja. Nou ik vraag me wel eens af in hoeverre eerlijkheid in, in zekere zin is... een romantisch concept in die zin dat ik denk dat je eigen drijfveren of zo, vaak een heel, vaak best wel gecompliceerd zijn in de zin van dat er altijd als je iets maakt een oprechte, echt een – je kunt niet iets maken zonder een oprechte interesse in waar je mee bezig bent. Tegelijkertijd kun je dat ook niet los zien van het feit dat je jezelf een sociale positie aan het verwerven bent, en dat je het gaaf vind, of... Ik bedoel, je kunt het ook niet loszien van jezelf als... Kijk, in zekere zin ben je ook gewoon bezig gaaf te wezen, en dat is helemaal niet erg, of zo... Tenminste dat, zo zie ik, ik denk dat dat soort dingen altijd heel erg... Dat ook bijvoorbeeld ook een hele commerciële kunstenaar ergens vast ook wel een soort oprechte – ik denk niet dat het heel zwart-, ik denk dat het in die zin niet, niet zo zwart-wit ligt, ik denk dat je–

Nee, iedereen moet dat voor zichzelf uitmaken. Maar ik zou niet iets maken, ik heb dat ook nog nooit gedaan, waar, waar, waarbij ik niet het

gevoel heb... dat het precies dat is wat ik, waar-
bij ik niet het gevoel heb dat het niet precies dat
is wat ik had willen maken. Ik heb dat nog nooit
gedaan. Daar, daar is gewoon geen sprake van.

*Ja. Nou ja, zeker bij het eindresultaat kun je dat
zeggen, van 'dit is wat ik heb willen maken'. Maar
ik denk dat de, de de drijfveren die ervoor zorgen
dat je maakt, natuurlijk soort van oprecht zijn, an-
ders ga je niet de hele moeite nemen om het te ma-
ken – ik bedoel, want zo makkelijk is het allemaal
niet, om – maar ik denk ook dat, dat dat dat, dat
eerlijkheid in die zin misschien een beetje overschat
concept is. Omdat ik denk van, je gaat niet, über-
haupt niet de moeite nemen om iets te maken als je
niet – ik bedoel het wordt vaak als een soort van
oordeel gebruikt, van dat is een 'oprecht' werk, of een
'authentiek' werk.*

Jaja. Ik bedoel niet, ik bedoel niet de eerlijk-
heid in de ogen van de ander. Maar, niet de eer-
lijkheid zoals andere mensen mij zouden beoor-
delen. Want iemand zou mij oneerlijk kunnen
noemen, heb ik geen moeite mee als ik, als ik

voor mezelf maar het gevoel heb dat het eerlijk
is. Dat het precies is. Dus het gaat niet over 'dit
moet er eerlijk uitzien', dat interesseert me niet.
Ik bedoel een voorstelling mag in die zin slecht
zijn, oneerlijk, leugenachtig, als het maar een
eerlijke leugen is.

*Ja precies. Want ik merk dat auth-, dat dat, dat
dat authenticiteitsding vanuit de toeschouwer, dat
dat zo door je strot gedurwd kan worden, dat–*

Ja ja ja nee nee nee, maar dat is pure mani-
pulatie. Ja het gaat niet – nee... ja... precies.
Bijvoorbeeld in die dansvoorstelling werd er ge-
roepen door mensen: 'er zit veel te veel tekst in
die voorstelling'. Ik heb tegen Thomas gezegd
'je kunt zoveel tekst gebruiken als je wilt. Ik be-
doel je bent totaal vrij, jij bent de baas, jij bent
de choreograaf, doe maar... doe maar...' En er
waren momenten in het werkproces waarin ie
dacht 'ja, er wordt nu negentig minuten in ge-
sproken, alleen maar taal, taal, taal'. En toch
dacht ie 'ik moet dat, ik moet dat toch d'r in
laten, want dat is waarom ik met de schrijver

wilde samenwerken. Ik wilde uitzoeken wat de verhouding tussen taal en dans is. En als ik dat nu ga uitdunnen, dan ben ik niet eerlijk.' Dus, net zoals die projectie van die taal, dat was bijna teveel, veel mensen – dat wisten we van tevoren – zouden absoluut gaan zeggen 'ja maar die hele voorstelling die, die gaat ten onder aan taal'. Maar Thomas dacht, 'oké, precies... daar gaat deze voorstelling misschien wel over: dat het gaat over die enorme wereld van taal en, en hoe je daar nog mee kunt omgaan'. En nou ja, dat is een heel erg interessant onderwerp. En je kunt dat uit de weg gaan door, door aan een publiek te denken en te zeggen: 'nee, we gaan het mooi doseren, en een beetje van dit en beetje van dat', of je bent radicaal. En misschien... dat woord hebben we nog niet gebruikt, maar 'radicaliteit', dat vind ik wel een belangrijk woord.

Ja. Je, ja, dat je in, dat je... Ja ik denk dat ik het dan voor mezelf zo zou uitdrukken, dat je inderdaad de consequenties moet nemen van de keuzes die je maakt. Als je inderdaad de keuze maakt om het te laten gaan over de verhouding taal en dans,

dat je dan ook niet zomaar... anders wordt het half werk.

Ja.

't, 'Vertaling' is ook iets wat heel erg naar voren, naar voren kwam, en ik heb ook hier in je... die meerdere talen, je zegt ook zelf, ergens in de... ah ja. Want je bent een, een een een Nederlander, en je schrijft in het Nederlands, maar je, wat je net zegt, je woont eigenlijk meestal in een gebied met een andere taal. Je zegt ook: 'mijn nationaliteit is opgelost', en: 'zelfs in je eigen taal kun je in een vreemde taal schrijven', 'en in een andere taal kun je soms in je eigen taal schrijven'³. Hoe, hoe, hoe zie je die relatie tussen de Nederlandse taal en die andere talen in die voorstelling?

In die voorstelling?

3. *Inspiration point*, p 33

Of, ja, in die voorstelling of in het algemeen.

Ja ik denk dat ik in mijn leven op zoek ben gegaan naar onvanzelfsprekendheid om, om de dingen authentiek te laten worden. De gemakzucht waarmee mensen denken elkaar te begrijpen of er van uit te gaan dat je dezelfde taal spreekt, of uit hetzelfde nest, of uit – ik bedoel, er zijn allerlei niveaus waarin mensen menen elkaar te begrijpen, en precies te begrijpen. Ik heb me daar altijd van los gemaakt omdat ik daar niet in geloof. En, als je weggaat en in andere talen terecht komt, dan ga je ook anders met je eigen taal om. Die taal wordt dan ook meer een vorm en je maakt erin – je maakt er bewustere keuzes in. En, ja, hoe groter het bewustzijn hoe, hoe beter, zou ik zeggen, of hoe – dat is wat ik wil, alles zo bewust mogelijk doen. En niet vanuit een soort...

Ja, ik denk dat het voor mij belangrijk is dat ik iedere keer keuzes kan maken, want daarin voel ik mijn vrijheid, mijn vrijheid is dat ik keuzes kan maken en mijn vrijheid is niet dat ik me

van geen keuze bewust ben. Dat vind ik geen vrijheid. Dus, ja, ben ik op zoek gegaan naar die kunstmatigheid, waarschijnlijk. En vanuit die kunstmatigheid kun je hele precieze verhoudingen aangaan, want dat taal kunstmatig is, dat moet je eerst, daar moet je eerst achter zien te komen, en vervolgens kun je dat dan ook... ja, daarin zit een enorme waarheid. En, en die waarheid daar gaat het mij om.

Want je kunt, je kunt nu ook, omdat je het hebt over vorm, je kunt, je kunt veel preciezere, je ziet, je ziet veel helderder welke, de vormen waar je mee werkt, in die zin, als je...

Ja. En in, en in die zin is voor mij waarheid denk ik een vorm zonder taal, en...

Want de taal die je spreekt is de taal die je denkt, in zekere zin.

Ja, ik, dat, dat is denk ik dat is de wereld buiten het, het – de vorm is dat wat je nog niet hebt geïnterpreteerd. Dus wat waar is in die zin, omdat,

iedere interpretatie is maar een interpretatie.

En dat doe je met behulp van taal...

En dat doe je met behulp van taal, en als twee mensen met elkaar spreken die allebei er van bewust zijn dat ze aan het interpreteren zijn, dan is er een goeie, dan is er een goed gesprek. Net zoals twee filosofen het niet met elkaar eens kunnen zijn, maar ze zijn zich er allebei van bewust dat ze denken dus ze hebben elkaar nodig. En dat is ook wat je merkt, gewoon in een sociale context, als je in een stad leeft waar iedereen een buitenlander is, dat je heel anders met elkaar omgaat, en veel opener, dan in een stad waar iedereen zogenaamd daar vandaan komt waar je bent.

Bijvoorbeeld hier in Antwerpen voel ik me echt een buitenstaander, of in ieder geval een vreemdeling, omdat ik – nee, ik voel me geen vreemdeling, ik voel me hier een Hollander, terwijl ik niet, niet weet wat dat precies is, maar mensen, zodra je wat zegt, praten ze je na. Ik heb dat in Brussel nog nooit meegemaakt, mensen–

Ze praten je na hier?

Ja dan, dan zeg je ‘hallo, hoe gaat het met jou’, en dan zeggen ze ‘hallo, hoe gaat het met jou’, weet je, alsof ik zo praat, ik praat helemaal niet zo, maar zij, voor hen is het iets vreemds, en zij hebben het gevoel van ‘wij komen hier vandaan’, en en die, die arrogantie van ‘wij, deze stad is van ons’, ik vind dat zo oninteressant. Ik vind het echt een, een dorpsmentaliteit waar ik absoluut niet tegen kan. En...

In die zin is Brussel dan ook wel echt soort van de stad voor jou, omdat iedereen daar Frans praat–

Nee, nee nee, het is niet zo dat iedereen er Frans praat, maar iedereen praat–

Maar, maar iedereen, maar maar ik bedoel, iedereen die daar Frans praat, of, of, het punt dat ik maakte, iedereen die daar Frans praat – bijna heel, zoveel mensen praten daar Frans als tweede taal, en dat bedoel ik maar de zegen, in de zin dat dat–

Ja het, vooral heeft het er mee te maken met dat niemand uit Brussel komt. Brussel – iedereen is een vreemdeling in Brussel, er bestaat geen Brusselaar, en er bestaat geen, geen, er is geen maatstaf voor hoe een taal gesproken wordt, hoe het Frans gesproken wordt, hoe het Nederlands gesproken wordt, of welke taal dan ook. En dat is de context, en nu was ik in Montréal en daar heb je datzelfde, dat – omdat het een tweetalige stad is, minstens een tweetalige stad, dat je... daardoor wordt het opener.

Dus, ja, het bewustzijn van vertaling, het bewustzijn van dat alles een interpretatie is, dat er geen waarheid bestaat... Want de Antwerpenaar die Antwerps praat en een Hollander die hij tegenkomt meteen tot Hollander bombardeert, terwijl ik al twintig jaar in Brussel woon – ik bedoel, waar hebben ze het over – is zich niet bewust van vertaling. En als president Bush besluiten neemt in politieke zin is hij zich ook niet bewust van interpretatie of van vertaling. Omdat hij denkt in de taal waarmee hij spreekt, en dat is dan weer het probleem van eentaligheid

en de arrogantie daarvan. Het heeft veel sociale consequenties ook. Het is niet alleen het probleem van de, van, van twee kunstenaars die met elkaar over taal spreken, maar het is uiteindelijk het probleem van mensen die samenleven.

Ja omdat je niet, zolang je, één, één één taal bent heb je niet door, zolang je eentalig bent en je dus maar één, maar één tekensysteem hebt om de werkelijkheid mee in te delen ben je je ook niet bewust van het feit dat je die werkelijkheid aan het indelen bent, of zo.

Nee, nee.

En dat die taal, en, ja... En je zegt ook dat je iemand anders, je bent iemand anders in het Duits en in het Frans in het Engels en in het Nederlands.⁴

Kijk, je, de, ik geloof dat je bent, je wordt voortdurend. Je, je – ik geloof niet dat je iemand bent, maar wel dat je, wel dat je – iemand is – je

4. *Inspiration point*, p 33

bent aan het handelen, je maakt keuzes, en dat is wat je bent. Je bent wat je doet, je bent wat je zegt hoe je uit je ogen kijkt waarschijnlijk... ja. En er zijn heel veel mogelijkheden. Een mens, een mens heeft veel mogelijkheden in zich. En iedere taal haalt iets anders in je naar boven, en...

De... je zei over, over over ov- ov- over schrijven... Barend en ik hadden het erover dat we in het schrijven, in het schrijven ook niet los kwamen van de taal, in de zin van dat wij het, bijna het idee kregen – omdat wij die taal tot onderwerp wilden maken – dat die taal ons... dat we uiteindelijk heel verbaasd waren dat we een, een verhaaltje hadden geschreven. En jij zei van ja maar je, je ontkomt er niet aan dat het altijd over de taal gaat, en over de vorm, maar, en over, en over de waarheid en over de liefde. En dat vond ik wel heel mooi klinken, maar ik vroeg me af wat je daar, ik zat daar nog

eens over na te denken wat je daar nou precies mee bedoelde.

Nou ja, dat is misschien het verschil hoe jullie je verhaaltje hebben gemaakt en hoe ik schrijf. Voor jullie was het een experiment dat zich bijna buiten jullie, wat buiten jullie plaats vond, toch? En het was een soort experiment, toch? Het ging er niet om, om iets wezenlijks te vertellen, het was toch om iets te proberen te maken?

Ja. Ik denk meer dat het ons ging – ja, of hoe dat nou werkt om iets te maken in taal.

Ja? En dat is totaal legitiem en dat is een interessant onderzoek en, en met een mooi resultaat waarschijnlijk. Maar dat laat onverlet dat ik nog een keer zou herhalen wat ik toen heb gezegd, want zo is dat voor mij.

Ja. Maar kun je misschien wat meer uitleggen wat dat voor je is, in die zin, taal, als je...

Ja taal, kijk taal, ik bedoel de t-

Dat is natuurlijk wel een heel abstracte vraag.

Nee, ik kan daar, ik kan daar heel goed mee omgaan. Ik ben me ervan bewust hoe, hoe ik ooit ter wereld ben gekomen en taal heb geleerd, en hoe ik de taal heb gebruikt om geborgenheid in te vinden en om mezelf duidelijk te maken en me daar vervolgens weer van heb los proberen te maken omdat ik er niet in geloofde... Maar, uiteindelijk gaat het erom... om mezelf te vraag te stellen waarom ik hier ben en wat de wereld betekent, en hoe ik een ander kan bereiken en hoe je je eigen eenzaamheid oplost en hoe je de ander wil omarmen door hem iets duidelijk te maken.

Dus ik zeg weer precies hetzelfde, maar dat is voor mij een heel logische weg. En dat klinkt heel dramatisch maar het is ook dramatisch, want dat is ook precies waar ik naar op zoek ben, namelijk naar, naar dat, naar die, ja, naar die existentiële – en ik noem dat superexistentiële – dat, dat bewustzijn. Dat is mijn bron en al het andere interesseert me niet. Ik, ik wil iedere keer

weer vanuit dat, vanuit die oerbehoefte ieder stapje zetten dat ik maak. En niet, en niet ergens... snap je? Ik wil iedere keer weer van voor af aan beginnen, dus, dus...

Je wilt je, je wilt, je bent op zoek naar een soort – dat vind ik wel mooi wat je zegt, wat wat je net zegt is heel erg, ik heb het dus met die taalkundige over gehad, over taal, en en benadrukt ook heel erg hoe dat een ding is dat je leert, en in in, niet wat er al, niet een soort Chomskyaans idee van een taalsysteem wat er al in ons hoofd is, maar het is iets wat je leert, en de, het gereedschap wat je aangeboden krijgt om de wereld mee in te delen en te communiceren, dus... Maar wat ik, wat ik merk is dat je dus op zoek bent naar consequent in alles wat je doet het bewustzijn van het feit dat die taal je gegeven is, dat in zekere zin rela-, relatief, dat je de relativiteit ervan wil benadrukken, en, maar juist daarmee toch 'm, 'm opnieuw proberen in te zetten om er toch mee te doen wat je wil, namelijk een ande-, het te hebben over een ander te bereiken en een, te communiceren...

Ja, dus, wat ik dus probeer is via die taal die taallose wereld uit te drukken, en een dilemma. En en–

Maar maar expliciteer maar... dat dat expliciteer je niet zozeer denk ik, hè? Want het is, het lijkt mij namelijk wel vreem-, in de zin, omdat juist om-, omdat wat je – het lijkt mij een een dilemma in die zin dat je weet dat die taal – een soort van paradox – dat je weet in hoeverre die, die taal al determi-neert wat je zegt... en in hoeverre die taal een een werkelijkheid op zich is, die niet direct iets te maken heeft met de wereld die je uit wil drukken...

Ja maar, maar mijn werk is, gaat over het verlangen, hè? En alles wat ik maak gaat over het verlangen. Dus het gaat niet om het resultaat. Maar t- – want dat is voor mij ook wat vitaliteit is. Namelijk het verlangen om een volgende stap te zetten, gewoon de beweging op zich, het uitademen als je ingeademd hebt.

Het gaat niet om het resultaat, want de resultaten, het resultaat van alles is dat, is de dood of

dat zijn de dingen die wij niet kunnen kennen in, in ons leven. Ik vind dat een super oninteressant doel, omdat omdat, dat is een open deur of een dichte deur, maar je weet van te voren al dat je dat niet kunt leren kennen. Dus het gaat om, om die vitaliteit, en het gaat om het verlangen, en met dat verlangen kun je heel eerlijk eindeloos iedere keer weer dat sprongetje maken van nul naar, naar één. En en dat is, dat is het enige wat me interesseert.

Ja. Nee maar dat is, dat kan ik me heel goed voorstellen. Maar dat 't, dat lijkt me, of wat, dat lijkt me wel elke keer weer een, een worsteling in die zin dat – daar had ik het, dat is één van de dingen waar, waar waar, wat mij in dit project interesseren: op het moment dat je, hè, je kunt inderdaad blijven hangen in, in zeggen, in de relativiteit benadrukken van al die dingen, maar dan schiet je alsnog natuurlijk niet op, en je moet, je moet wel iets doen, anders gebeurt er niks.

Voor mij gaat wel die fascinatie uit naar, naar, hè, want, in die zin is het heel interessant wat je zegt,

want jij zegt 'ik ben niet geïnteresseerd in die, in monotalige mensen, mensen die geen besef hebben van hun eigen, van van van hun niet gelijk hebben, maar, ik besef dat wel', maar alsnog neem je wel de volgende stap, en dat is, nou ja dat is natuurlijk wat je moet – nou natuurlijk wat je moet doen, net alsof er een ethische imperatief in zit – maar... Dat is een moment dat me interesseert, dat je het toch – dat je het voor elkaar krijgt om die stap te nemen, om die te blijven nemen, en zoals je, en zoals ik het nu begrijp is dat een heel essentieel onderdeel van jouw schrijversschap.

Ja. Maar weet je, dat dat, die stap van nul naar één zetten, het is niet, niet iedere keer, het is niet iedere keer dezelfde stap omdat je als mens groeit. Omdat ik voortdurend verander. En voortdurend is die stap een andere stap van het nulpunt. En daarom is ook de enige taak die ik mezelf stel om een goed schrijver te zijn, is me te ontwikkelen en, en niet naar een ideaalbeeld maar wel – wat ik ontwikkelen vind is dat ik het vermogen heb om mezelf voortdurend leeg te maken en in het moment te zijn, en echt daar te

zijn waar ik ben, en niet ergens anders.

En zo kan ik het voor mezelf legitimeren, op een onbewuste manier waarschijnlijk, maar – dat het goed is wat ik doe. En dat ik, dat ik dat altijd kan blijven doen en dat het daar ook om gaat. We hebben over On Kawara gesproken, net, buiten, en over iemand die iedere keer weer de dag van vandaag schildert, en het ritueel daarvan; maar op een bepaalde manier is schrijven voor mij ook dat ritueel van mezelf voortdurend leeg maken, daar zijn waar ik ben, en, ja, werkelijk waar kunnen nemen.

En je zegt ook 'ik moet', 'ik moet elke keer weer bedenken dat ik niet ga stoppen met schrijven'. Of het stoppen met schrijven, het het denken aan het stoppen met schrijven is een essentieel onderdeel van het feit dat je schrijft.⁵

Maar nee ik moet, ja omdat ik iedere keer wil kunnen kiezen dat ik schrijf. En dat is belang-

5. *Inspiration point*, p 50

rijk, de keuzes kunnen maken. En ja, goed, dat heb ik dus net al geformuleerd, dat is voor mij vrijheid: vrijheid is een vo-, is een bewustzijn.

*Ja want ik krijg ook heel erg uit, uit uit uit dan geloof ik de sen-, uit je 'sensaties', die ik heb opgelezen, heel erg het idee dat je ook een, een, in je werk ook bezig bent met een, een heel erg verlangen naar werkelijkheid en naar... Je zegt ook 'Natuurlijk ben ik bang dat mijn verheerlijking van het leven cultureel geëffend is, geënceneerd, boekengeleerd, verbaal. Misschien esthetiseer ik wel alles en leef ik in beelden in plaats van de werkelijkheid.'*⁶

Dat klinkt alsof dat ook echt een angst is. Dat je echt die werkelijkheid wil ervaren in wat je doet.

Ja, 't is, het is het constant zoeken naar de werkelijkheid, ja.

Want, nou ja ik weet niet, maar da's, da's dan misschien een verschil, maar ik ben er toch wel ta-

6. *Sensaties*, p 33

melijk heilig van overtuigd dat mijn verheerlijking van het leven cultureel geëffend is, geënceneerd, boekengeleerd en verbaal, en dat ik alles esthetiseer en in beelden leef in plaats van de werkelijkheid.

Ja, ik, ik moet zeggen dat ik daar, die zin zou ik, die heb ik tien jaar geleden opgeschreven misschien, of heel lang geleden; ik heb me daar ook wel bij neer gelegd. Ik bedoel, je kunt jezelf niet deculturaliseren of zoiets, of... Maar, je kunt je cul-, je kunt wel proberen te zien hoe de dingen werken. Daar gaat het wel om. Je kunt je eigen cultuur wel, daar kun je over nadenken. Dat is interessant. En in die zin kun je toch wel, kun je je d'r een beetje van ontdoen.

Ja. Ja ik denk dat het gaat om die spanning. Dat je aan de ene kant, dat dat dat dat ziet dat je – ja je bent weliswaar cultureel gedetermineerd maar je wilt toch inderdaad echt iets kunnen zeggen, over...

Ja. Maar je kunt bijvoorbeeld in, in meditatie, kun je je ego loslaten, hè? Dat, dat, nu hebben

we het weer over wat anders maar we hebben het eigenlijk over hetzelfde. Want de ultieme vorm van jezelf, al je referenties weghalen, is, ja, een meditatie waarin je je ego loslaat. En waarin je alleen nog maar waarneemt, en je richt op op op sensaties, in je lichaam bijvoorbeeld,

Je hartslag

En, ja, leert dat alles voortdurend verandert. Dat iedere sensatie weer wegtrekt en dat alles eigenlijk alleen maar beweging is. Ik, ik denk meer na over die ideale meditatie dan dat ik dat, dat, dan dat ik dat zelf doe. Die meditatie bestaat voor mij eigenlijk meer in mijn hoofd, maar... dat kan. En dat, dat is ook een manier om om , om je te, te ontdoen van al die identiteit die je, die je nou eenmaal krijgt, met je meekrijgt.

Ja of, want voor voor jou gaat, voor mij gaat – ja dat is natuurlijk ook mijn, hoe wat ik er in lees – maar voor mij gaat je werk ook heel erg over identiteit in, in die zin.

Maar wat, wat wat in die zin, wat ik me af zat te vragen, dat hele idee van een, van een 'ik', met een identiteit, dat is natuurlijk ook een, een een idee wat in onze taal zit, in zekere zin, en nu klink ik wel heel erg als een soort van neo-Lacaniaanse post-structurele filosoof, maar ik bedoel d'r zit wel wat in, in de zin van dat er bijvoorbeeld ook talen zijn die niet, zoals Arabisch, die een grammatica hebben die – wij hebben een grammatica ook die erg op het ik is gebaseerd, en de filosoof Rosi Braidotti die zei: 'The I is a grammatical necessity'. Maar in zekere zin, zo wat je net zegt, je kunt wel zeggen dat wij d'r zijn als, als als organismen met sensaties, maar om, om om een consequent beeld van een 'ik' vol te houden dat leert en een identiteit heeft en zo – ja, hè, ik bedoel je hebt wel vroeger en je hebt herinneringen, maar die construeer je ook nu weer, in zekere zin. Dus het het het het hele idee van van een van een 'ik' is voor mij ook juist iets wat heel erg een een een cultureel en een en een en ook een een een door onze taal – een behoefte van onze taal is en een behoefte van onze cultuur, in zekere zin.

7. In een lezing op Leidse universiteit, voorjaar 2005.

Ja, dat de Arabische taal niet ik-gericht is, daar heb ik geen verstand van, maar... Ik bedoel, het gegeven is wel dat je, dat dat ieder mens, ja, alleen is toch? En in die zin kan ik me niet voorstellen dat, voorstellen dat er iemand is in de wereld die niet, die niet het gevoel heeft dat ie een ik is. Ik kan me dat niet goed voorstellen. De Arabische cultuur is wel de cultuur van broeders en zusters en zo, en ik kan me heel goed voorstellen dat dat ertoe leidt dat mensen in wij denken – of hoe denken ze dan?

Ja dit is natuurlijk heel stom dat ik aankom met een voorbeeld wat, dat me, wat ik niet goed...

Ja maar dat is misschien juist goed, maar...

Nou, ja, ik weet niet, ik denk dat het, bijvoorbeeld het construeren van een, wat wat wij heel erg doen is bijvoorbeeld ook het construeren van een geschiedenis over onszelf waarin we ons zien als mensen die dingen meemaken en daarvan leren en wij den- – ja, tenminste, volgens mij zijn we heel erg geneigd om, om geschiedenissen te maken, om een,

een... Terwijl, ja, andere kant, ik bedoel, alle, alle alle cellen die ik vijf jaar geleden had zijn nu weg,

Ja, kijk, het is een onderwerp waar je over moet nadenken. Over identiteit. Maar d'r valt veel over te zeggen. Dat, dat, ik, ik, dat, dat valt niet in een gesprekje...

Samen te vatten.

Samen te vatten. Ja het is een, het is een problematisch gegeven, ja.

Ja anders zou je er ook niet over schrijven natuurlijk.

Nou kijk schrijven is, was voor mij een manier om een identiteit te krijgen want ik, ik was, ik ben een kind van een alcoholistische moeder, en ik ben door haar opgevoed, en ik had niet, ik was niet in de gelegenheid om zelf een identiteit op te bouwen omdat ik me voortdurend met haar bezig moest houden en me voor moest proberen te stellen waarom ze handelde zoals ze

handelde. En als je stelselmatig in zo'n, ja zo, zo vijf, zes, zeven jaar oud wordt, achttien jaar oud wordt dan, dan, ja dan ben je niet begrensd, dan dan dan dan dan weet je niet waar je zelf staat of wat voor stem je hebt. Voor mij was schrijven wel een manier om een eigen st-, om een soort standpunt in te nemen, en tegelijkertijd was het een anti-standpunt omdat ik me in anderen verplaatste, waar ik goed in was. Maar op de een of andere man-, op de een of andere manier kwam dat toen wel samen.

Maar nu vertel ik je dus een kleine geschiedenis, die, dat, ook maar een interpretatie van een verleden.

Ja want, ja. Maar dat is, ja, dat is ja, dat is op zich natuurlijk ook helemaal niet, niet erg, maar dat is wel één, een heel – ja, nou menselijk dan, ik weet niet of dat Westers is of, in ied-, of gewoon menselijk ding om te de doen, natuurlijk een, die geschiedenis te construeren.

Ja je, proberen je eigen weg te begrijpen is,

daar, ja...

Daar ontkom je toch niet helemaal aan.

Dat is een eerlijke poging.

Ja. Da's misschien een zelfde soort poging als dan dat waar de dans over ging van de wereld te begrijpen.

Ja.

En, ja, dus dat betekent ook niet iets wat niet, dat het niet iets is wat je zou, niet zou moeten doen of zo. Zoals ik begrijpt werkt psychotherapie bijvoorbeeld ook niet zozeer omdat je meer over jezelf leert, maar omdat je een kloppender verhaal – dat je voor jezelf een kloppend verhaal hebt van wie je bent, en dat dat niet eens zozeer hoeft te voldoen aan wie je bent, maar dat je al zelf heel veel beter functioneert vanwege het feit...

Ja?

Maar, als ik jouw boeken lees heb wel ook heel erg het idee dat binnenstap in soort van 'het universum van Oscar', of zo. In de zin van dat je een heel erg een, een eigen verhaal hebt gemaakt ook met dingen die, zinnen die terugkomen, gebeurtenissen die terugkomen, ook over een periode van tien jaar soms...

Ja, ik ik keer vaak terug naar dezelfde herinnering of naar dezelfde, naar hetzelfde beeld, om het opnieuw te formuleren. Of om dezelfde formulering te gebruiken. Omdat ik denk dat een zelfde formulering in een andere context iets anders kan betekenen. En ik denk dat, dat ik altijd terug zal keren naar formuleringen. Om er voor mezelf ook een geheel van te maken... en om, om het nog een keer tegen het licht te houden.

Maar het is in die zin wel, lijkt lijkt me wel in ze- — ja da's natuurlijk wat iedere, of misschien wel wat iedere kunstenaar doet, maar het lijkt me ook een zeker bevreemdend proces dat het construeren van je eigen identiteit zo externaliseert, in zi-, in

zin. Je ziet... Nou dat is misschien ook wel waar het om, waar kunst om zou moeten—

Ja, maar, maar dat zijn je bouwsteentjes, toch? Dat dat zijn, dat zijn, dat is het materiaal waarmee ik werk. En, ja, dat het confronterend is, ja, het moet ook confronterend zijn. Dat het een verarming is, bijvoorbeeld, dat je alleen maar terugkeert naar bepaalde vormen of herinneringen, dat het een vereenvoudiging is, dat, dat is waarschijnlijk wel waar, maar, maar dat het de waarheid is heb ik sowieso opgegeven. Het is alleen maar, het zijn maar bouwsteentjes waari-, waarmee ik iedere dingen, iedere keer nieuwe dingen maak. Ik ben nu een verhaal aan het schrijven voor iets wat een, iets wat ik moet voorlezen in een radio-uitzending, zondag, en dat gaat — het is een tekst die nooit als tekst zal worden afgedrukt, maar wel als cd zal worden gebrand, dus een tekst die als tekst verloren gaat, maar als gesproken tekst blijft bestaan — en ik heb daarvoor de vliegreis van Montréal naar Parijs genomen, ik dacht dat is een goede vorm, bovendien is het een hele, vliegen is een hele ijle

bezigheid, en een existentiële bezigheid... heeft met vibraties te maken en weet ik veel... risico dat je neerstort, de oceaan overgaan... maar alle reflecties die ik maak tijdens die reis zijn reflecties die ik eigenlijk altijd al heb gehad. En die ik al heel vaak heb beschreven. En dat stelt me ook gerust. Ik vind dat ook goed. Ik vind het ook, ja... Dat altijd maar op zoek gaan naar het nieuwe... 't gaat om hoe je met het nieuwe, hoe je met het oude in iedere nieuwe si-, situatie opnieuw omgaat, ik denk dat het daarom gaat. Want ik kan eindeloos veel verhalen bedenken, interesseert me helemaal niet.

Ja. Nee ja, het gaat om wat je er mee doet, natuurlijk. Nee maar dat ja, dat, ja. Nee want ik zit er ov- na te d-, ja... Nou ik kan me voorstellen dat, ik kan me heel goed voorstellen hoe, hoe dat werkt, maar ik kan me ook voorstellen dat – ja nee, dat is misschien te veel denkend vanuit de lezer, maar ik kan me ook voorstellen dat... op het moment dat je... Kijk het gaat, dat zijn natuurlijk alleen maar aanleidingen en bouwstenen, zoals je zegt, maar, op het moment dat je de zelf- – ja, dan krijg je voor je-

zelf de constructie helderder; als het dezelfde bouwstenen zijn dan zie jij beter wat je er mee doet. Dus in die zin kan ik me dan voorstellen dat het als... als schrijver juist voor jezelf interessanter is om, om met diezelfde bouwstenen te werken omdat je ook ziet wat... Ook bijvoorbeeld dat je van je toneelstukken een roman hebt gemaakt, dat lijkt me in die zin heel interessante bezigheid.

Ja, kunstenaars die, ja echt hun eigen materiaal onderzoeken en ieder keer opnieuw, dat is denk ik ook wat, wat mij interesseert. Ik hou heel erg van het werk van Marguerite Duras, vooral omdat ze iedere keer de dingen opnieuw en opnieuw en opnieuw bekijkt, en bestudeert en, ja... Ik, om iedere keer weer in een andere wereld binnengevoerd te worden, dat is het allerlaatste waar ik naar op zoek ben, naar exotisme, of naar fantasie in die zin.

Ja. Nee, verhaaltjes vertellen, dat zei je, dat heb je eerder al gezegd, dat ze-, dat zegt je niet zoveel. Nee maar dat, dat dit dat, ik ben, ja, ik ben toch altijd – daar had ik het met de vertaler over, hij zei... Ja,

we hadden het erover dat Roland, Roland Barthes, die zegt ergens in een essay dat hij vertaald had, zegt – ging over Proust – en die zegt: ‘ja, ik ben niet geïnteresseerd in het verhaal wat verteld wordt, ik identificeer me niet met de personages, ik identificeer me met de schrijver’. En we hadden het er over dat, ja dat toch is waar, waar wij in ieder geval ook in, naar, in literatuur naar op zoek waren. Dat je, dat je inderdaad dat pogen, van de schrijver, dat je je daarmee kunt identificeren, wat de schrijver doet, het verhaal d'r is, in plaats van dat je... dat dat je meegevoerd wordt in één of ander verhaal – ja ik bedoel dan zou, dan wordt het een kunststukje, natuurlijk, in zekere zin.

Ja. En dat zijn, dat zijn zondagsschilderijtjes, dat zijn landschapjes, dat zijn... ja. Maar ja, op dat mom-, ja... ja. Maar de meeste mensen zijn daar niet mee bezig. En ik gebruik een medium waarin de meeste lezers daar niet mee bezig zijn.

Maar dat vraag ik me dan ook wel af. Ook als ik je hierover hoor praten, en, en – daar hadden we het

in het begin al over. Dat is een beetje hetzelfde verhaal. Ook omdat je dan zo juist heel veel verkeerd onder beeldend kunstenaars, en mensen die, die die die, nou ja, heel on-, die in die zin heel ondemocratische vormen gebruiken... Ja ik denk bijvoorbeeld aan – ik lees persoonlijk niet zo graag romans. En mijn favoriete romans zijn bijvoorbeeld dan toch romans als ‘Als op een winternacht een reiziger’, waarin dat hele weefsel van die roman uiteenscheurt. Maar ik kan me voorstellen dat... voel je dan niet ook de behoefte om, om om om die vorm te, meer te expliciteren, of daar meer...

Ja dat doe ik in mijn, in mijn, in mijn, ja, autobiografischere teksten, zo doe ik dat. En je z-, ik bedoel, mensen die mijn werk lezen zouden dat, krijgen dat ook wel te zien. In een individuele roman zie je dat natuurlijk nog niet zo. Maar ik ben een oeuvre aan het bouwen.

Maar ik haal mijn geluk uit het maken van de dingen, ik wil me niet te veel blindstaren op, op...

Op hoe het ontvangen wordt.

Nee, want ik bedoel, bedoel dan bega ik echt een fout denk ik. Want het geluk dat je daar uit zou putten dat, dat is niet het geluk wat je, wat je nodig – wat je voedt, of wat je verder brengt. Dus ik ben vooral altijd wat aan het maken. En meerdere dingen tegelijk. En dat is... daar gaat het om.

Het plezier van het scheppen.

Ja.

Leuke dingen maken.

Nou ja, dat klinkt verschrikkelijk zo, want dat klinkt naar hobbyisme–

Nou ik weet niet of dat verschrikkelijk klinkt.

Maar het is wel het gevoel... ja, iets te onderzoeken, ja, dat is heel bevredigend.

Ja. Ja nee maar ik – ja. Dat kan ik me goed voorstellen. Da's toch de soort van... ja het, het werkt niet als je niet vanuit je eigen fascinatie... Ik denk wel dat kunstenaars daarin ver-, heel erg verschillen in hoezeer ze zichzelf ook als sociale actor beschouwen of daar mee bezig zijn.

Ja. En we hadden het net over een traditionele vorm, de roman, hè? Maar, ik denk dat schilders, of ik – ik wil me helemaal niet met een schilder vergelijken – maar, ja... Ik denk dat een schilder zich dat ook kan afvragen: een schilder, schilderkunst is heel traditioneel–

Ja. Ik hou ook niet van – ik hou ook niet zo van schilderen, moet ik zeggen...

Ja maar dat, dat, ja maar ja – ik ook niet, dat klopt, maar, maar toch ben ik wel op zoek naar een schilderij wat, wat, wat me werkelijk fascineert. Het is niet zo dat ik ben opgehouden op zoek te zijn daarnaar. En soms vind ik iets wat me werkelijk boeit. Maar het is inderdaad een medium waarin je... En daarom is het ook wel

interessant. Als daarbinnen iets zou kunnen gebeuren wat werkelijk zeggingskracht heeft, dan dan dan – nou ja, dat is wel, dat dat is wel iets.

Ja, ja, zeker.

Ik bedoel als een medium je gaat interesseren als medium, dat is natuurlijk ook wat je niet wil. Hè, dat het medium belangrijker is dan, dan dan dan de werken op zich. En dat, ja... toch bestaat dat. Ik denk dat er bepaalde media door, door de wereld interessant gevonden worden, als als medium. En niet zozeer als als werken dat het oplevert. Hè, wat kun je doen met met film, wat kun je doen met video, ik bedoel dat, dat hebben we allemaal al meegemaakt. Maar ja... hoe, hoe, hoezeer gaat dat om een individueel kunstwerk?

Ja. Ja. Ja. Nee. Ja. Nee in die zin kun je van, kun je... is een traditionele vorm in die zin een pré, dat elke de-, elke deviatie gelijk men zal bedenken, op zoek zal gaan naar een, een, inderdaad naar een – nou dat je, dat je, dat je, doordat je iets hebt om je

tegen af te zetten, of dat je een context hebt waarin, dat er een verwachtingskader is waar je van kan afw- – dat is, dat is het vervelende van, van kunst die zo gefocust is op het vinden van nieuwe technologieën en nieuwe media, dat het... alleen het feit, vaak het feit, bij het feit blijft dat er iets nieuws – hè dat is, beeldende kunst heeft daar een handje van om zo landkaart te zetten van 'we gebruiken nu ook dit medium'. En dan zeg je niet zoveel.

Ehm, ja. Ik zit even te kijken, of ik nog een, een een een, een g-, een goede vraag heb, over de... want uiteindelijk gaat het, ging het mij om de taal, maar ik krijg het voor elkaar om het over hele andere dingen te hebben, wat me altijd gebeurt, volgens mij...

Nou ik kan, ik kan je nog, nog iets vertellen denk ik, wat wat in dit kader misschien interessant is; omdat het heel letterlijk gaat over waar we het over hebben. Maar ik ben nu een roman aan het schrijven, in vier talen tegelijk. En, niet

vier talen die door elkaar lopen maar, maar het zelfde verhaal, zelfde soort verhaal, maar in – in vier verschillende talen. En ik werk eraan, soms vier talen per dag, soms een paar dagen aan, aan één taal... En ik ben er aan begonnen, omdat ik jaren geleden 'Bruno's optimisme' – is een boek van mij – naar het Frans wilde vertalen, en bij de tweede regel dacht: 'ik wil nu een andere tweede regel opschrijven', omdat de taal, ja, een andere, andere gedachte in mij wakker maakte en ik wil die gedachte voortzetten want anders ben ik aan het liegen. En in die zin vind ik, vond ik mij letterlijk vertalen, dat vond ik een leugen. En, ik wilde een roman in het Frans schrijven omdat ik een Frans personage beschreef; en, mijn Franse uitgeefster zei, nee, mijn Nederlandse uitgeefster zei 'je moet het ook in het Nederlands schrijven, want ik bedoel, anders moet het naar het Nederlands vertaald worden door iemand anders, en... vertaal het dan naar het Nederlands'. Toen dacht ik, nou ik ga mijn eigen werk niet vertalen, maar ik wil wel hetzelfde verhaal opschrijven in het Nederlands. En toen zei mijn Franse uitgeefster: 'maar doe het dan ook gewoon in

het Duits, want je woont in Berlijn en waarom, waarom maak je d'r niet een groter project van, want het gaat er nu om wat vertaling eigenlijk is, en hoe dat een verhaal beïnvloedt of hoe dat iets beïnvloedt in jou'. En, omdat ik naar Montréal ging met dat project dacht ik: 'oké, ik moet dat ook in het Engels doen'.

En het maakt me niet zoveel uit hoe lang ik er mee bezig ben, maar ik denk wel dat ik daarin precies kan onderzoeken waar we het de afgelopen anderhalf uur over hebben gehad. En dat ik het daarom ook moet doen.

Ja. Nou dat klinkt als een heel interessant project, in die zin. En want hoe, hoe hoe... hoe lang ben je daar nu al mee bezig?

Ja ik ben er, ik ben er drie maanden geleden mee begonnen.

En wat is je, wat zijn, wat is je ervaring tot nu toe? Bedoel ik kan vo-, wat je net zegt, kan ik me heel levendig voorstellen, dat op het moment dat je

één zin in een andere taal hebt verandert dat je ziet dat het z'n eigen loop begint te nemen.

Ja. Nou ja dat, dat is precies mijn ervaring. En wat me ook interesseert is dat ik, ja, dat het wel vier keer in mijn hoofd gebeurt. Het is niet zo dat ik, dat ik, dat ik vier verschillende mensen ben, vier verschillende schrijvers. Dus het zijn allemaal vertalingen en interpreta-, interpreta-ties, en het gaat soms ook over de beperkingen die je hebt omdat je een taal niet als moedertaal in je hebt zitten...

Is dat een...

Het is niet een objectief onderzoek, het is niet een wetenschappelijk onderzoek, bedoel ik. Want het is niet wetenschappelijk... ik bedoel, die vier boeken zijn door dezelfde mens geschreven, dat is het, ja...

Ja, ja. En maar dat wordt, het wordt, het worden vier boeken, of het wordt één boek?

Nee, het worden vier boeken. Ja. Die tegelijk dan moeten uitkomen, naar mijn gevoel, ja.

Zou dat niet leuk zijn als één boek, dan?

Nee.

Nee.

Nee, want ik wil het spel serieus spelen en het niet als onderzoek presenteren, maar als vier romans die in, die in—

Ja nee oké. Want dan neem je, dan neem je ook inderdaad de volledige consequentie—

En het wordt, het worden weer de romans die gewoon tussen de andere romans in de boekwinkel liggen, en, dat kader interesseert me toch. Want op het moment dat ik het in een galerie zou presenteren zou ik, zou ik het toch weer akelig vinden, omdat het – omdat er dan weer de verwachting naar kunst in zit, en tegelijkertijd is dat iets waar ik weer bang voor ben. Of

wat, wat ik niet fijn vind.

Ja. Nee want dat is wel, vind ik wel heel interessant omdat... nou ja... ik kom natuurlijk vanuit een, van, juist vanuit die achtergrond van de, van van de kunsten – beeldende kunst, interdisciplinaire kunsten – dus, ja dan zou ik, ik ben dan toch veel geneigder om als ik met taal werk, om dat als een onderzoek te presenteren en in, nou, eerder in een galerie te doen dan in een boekwinkel. Maar ja, aan de an-, ja. Dus... Maar, ik zie ook, ja, ik vind, ik vind dat ook wel een goed punt dat... Als je dat onderzoek doet, én je krijgt het voor elkaar, ik bedoel je krijgt het voor elkaar, ik bedoel je haalt ook een zekere vrijblijvendheid weg, want de, want de galerie is natuurlijk de meest vrijblijvende plek die d'r is, in zekere zin. En dat is waarom ik, ik ik ik, ik zat laatst te denken van ja–

Maar je kunt ook zeggen dat de boekwinkel een vrijblijvende plek is.

Ja dat is ook, ja...

Dat, dat is ook een vrijblijvende plek.

Omdat mensen een verhaal willen hebben, of?

Ja, omdat ze die knop niet omdraaien als ze een boekwinkel binnen gaan. En, in een galerie denk ik wel. Ik weet het niet, ik, ik, ik zou het eigenlijk allebei willen doen, en dat is denk ik ook wat ik doe: soms wil ik iets in een theater doen en soms in een boek, en soms als een roman en soms als een, als een filosofische tekst presenteren... Er zijn allerlei mogelijkheden. Maar ik wil ze wel onderzoeken.

Ja. Ja. Maar dat is – ja. Maar dat is 't, überhaupt het hele bewustzijn van die context is iets wat ik ontzettend gaaf vind en ontzettend mis bij schrijvers. Wat, wat bij beeldend kunstenaars volgens mij veel beter ontwikkeld is: het hele besef dat ze iets doen binnen een bepaalde context.

Ja, 't is, ja, ik vind het fijn dat we het daar even over hebben, want ik denk dat dat precies is waarom ik, waarom ik, waarom ik er ook niet

aan mee doe en waarom ik, waarom ik ook meteen me een totale vreemdeling voel. Maar als je bijvoorbeeld op een boekenbal bent of zo, dat is dan een soort bedrijfsfeestje voor, voor schrijvers... Kun je voorstellen dat, dat ik daar met mijn achtergrond of met mijn manier van kijken, dat ik daar gewoon niks aan heb?

Nou, ik, ik ik ik, ik vind het me lastig voor te stellen dat schrijvers, die dan ook echt goeie boeken schrijven, niet ook zo'n brede blik hebben in die zin, maar dat is dus, of?

Ik, ja, ik weet niet...

Jouw ervaring is, is toch wel dat die mensen – want ja dat is ook wel een prob-, ja dat is wat ik überhaupt in literatuur zo vreemd vind, die monodisciplinaire blik, ik snap dat niet zo goed; zeker omdat beeldende kunst – beeldende kunst heeft in de af-, in de twintigste eeuw zó ontzettend veel met taal gewerkt, en–

Ja met allerl-, met allerlei dingen. Ik denk dat

beeldende kunst het, de discipline is waar alle andere disciplines in onderzocht kunnen worden. Dat het een soort overkoepelende discipline is die alles in zich heeft. Maar tegelijk vind ik, waar ik mee bezig ben, dat ik, dat ik ook met alle disciplines bezig kan zijn.

Ja maar je hoeft ook geen, nee maar je hoeft, of of, ook geen beeldende kunst... ik, zat, ik – ik bedoel je hoeft – die overkoepelende blik en dat uitproberen, dat houdt ook, dat houdt ook een verlies in resolutie in. In de zin van dat, hè, hoe groter je plaatje... Ik zat, want, zelf ben ik iemand die, die heel erg van hot naar her vliegt en dingen uitprobeert en... Maar, vrienden van mij zijn muzikant: de manier waarop zij luisteren dat kan ik niet en dat ga ik nooit leren kunnen. En ik ben ook heel blij dat ik met ze mag samenwerken. Want zij gaan – dus, in die zin, in die zin heb je het allebei nodig. Maar je zou toch wel willen dat mensen een een, ook, hè, ik bedoel, ook monodisciplinaire mensen...

Ik bedoel: jij bent een schrijver, juist ook omdat je zegt dat je een schrijver bent, voor mij, in die zin.

Hè, want je weet van, want, je weet van andere mogelijkheden en je zegt, 'nou ja, ik ben een schrijver, ik kies voor de context, voor de context van de roman, de context van de boekhandel'. Dan is daar, dan is daar op geen enkele manier iets aan af te dingen. Maar, ik ik ik, ik kan wel eens inderdaad verbaasd zijn van het gebrek aan – of het gebrek, of het volslagen ontbreken van enige besef van het feit dat mensen zo'n keuze maken, of...

En dan... ja. Maar... ja. Maar, maar – ja. Maar dan heb je uiteindelijk, maar jouw vrienden die, die die die, die daar schrijf je je boeken voor, zei je net. Die lezen jouw boeken ook, en je hebt het gevoel dat die...

Nou, daar vindt de discussie plaats.

Daar vindt de discussie plaats. Dus je, in die zin... is het ook niet zo een bezwaar dat de Ne-, dat de, de de, dat er geen, dat dat geen schrijvers zijn.

Nee.

Ja. Nee vind ik wel, ik vind dat, nee, dat vind ik heel interessant. Ik ik, want ook met, met die samenwerking met die dansers, dan denk ik van ja, daar gebeurt iets wel op niveau, het zijn echt – het is een dansgroep, en dat is niet dat hobbyistische wat zo aan literatuur kleeft... Ik snap dat heel slecht, ook omdat... hè, ook bijvoorbeeld zo iemand als Theo van Doesburg, of zo... die voor mij zo, zo'n beetje de gaafste literatuur uit de jaren twintig heeft geschreven–

Ja ja. Leuk dat je daar over begint, ja...

Zijn dadaïstische manifesten die hebben zo veel in zich, want die zijn een soort van, hè, die zijn een soort van mengelingen tussen filosofische bespiegelingen en, en en en humor, en, en en politieke actie, er zit zo veel in.⁸ Maar dan lees je in een – In in, binnen, in de literatuurgeschiedschrijving wordt het modernisme ook heel duidelijk van elkaar geschei-

8. Zie het geweldige: Theo van Doesburg & Kurt Schwitters: *Holland's bankroet door Dada. Documenten van een dadaïstische triomftocht*. Amsterdam, 1995.

den: dan heb je eigenlijk een een de avant-garde, die zijn dan een beetje romantische onruststokers, dus Apa-, Apollinaire en consorten, en, en dan heb je dan ook de modernisten dat zijn dan zo Proust en Mann en die zijn dan nog wel echt met literatuur bezig. En die hele, de hele soort van aan beeldende kunst gelieerde vernieuwingen in de, in in de literatuur, die zijn in de literatuurgeschiedenis, ik snap niet waar ze gebleven zijn⁹...

Ja. Ja... ik, ik heb dat ook meegemaakt, dat ik heb ontdekt dat de geschiedenis niet klopt en dat de geschiedschrijving, ja, dat dat ook maar fictie is en vereenvoudiging is. En ook dat geschiedenis keer op keer opnieuw geschreven moet worden. Ik bedoel er zou ook een andere geschiedenis op een dag geschreven kunnen worden waarin de dingen anders geformuleerd

9. Zie bijvoorbeeld Thomas Vaessens: *Circus Dubio & Schroom. Met Martinus Nijhoff, Paul van Ostaijen & de mentaliteit van het modernisme*. Amsterdam, 1998. pp 9-16: 'En de bekoorlijke nieuwigheid van de artistieke armada van de jaren tien en twintig lijkt achteraf bijna even tijdgebonden te zijn geweest als de moderniteit van de zeppelin'.

worden. Maar... ja. Ik merk dat nu al dat, dat doordat ieder boek van mij totaal verschillend is, kunnen mensen me niet in een hokje plaatsen. En, ja, daar... com-, dat communiceert moeilijk. Maar ik wilde ook dat de communicatie niet makkelijk is, want 't gaat er ook om dat, dat de vorm zichtbaar is, dus dat, dat sluit eigenlijk de, de makkelijke communicatie ook uit de weg. Ik ben op zoek naar onvanzelfsprekendheid. Maar... Maar dat is niet erg. Het is allemaal heel onbelangrijk. De geschiedenis is ook heel onbelangrijk. Het is ook iets wat, je leert daar als je jong bent respect voor te hebben, of zoiets, maar op gegeven moment leer je dat het, dat het, dat je je eigen geschiedenis moet schrijven. En ook de objectieve geschiedenis zelf moet schrijven.

Ja. Ja. Ja. Nou ja... ik denk toch wel dat, dat kunstenaars wel toch – of wetenschappers, wetenschappers bijvoorbeeld ook – heel erg de neiging hebben om zichzelf, om troost uit die, uit de geschiedenis te halen, of zichzelf in het licht te zien van de geschiedenis.

*Maar nu zijn we weer van de taal afgedwaald.
Ik denk dat het... Nou je schrijft ook 'ik antwoord
altijd op iedere vraag, zelfs die van een idioot',¹⁰
maar ik denk dat we zo toch wel een, een mooie
boom hebben opgezet.*

Ja, ja. Laten we, laten we het hierbij houden.

Laten we het hierbij houden.

We kunnen altijd nog een keer praten.

10. *Sensaties*, p 103